

Pritz Pál

VAJON VALÓBAN 1945-TŐL 1956-IG TARTOTT A RÁKOSI-KORSZAK?

Reflexiók Gyarmati György
azonos című könyve kapcsán

Ne tagadjuk: szeretjük a frappáns, tömör megfogalmazásokat, ha a lényeg röviden, egyszerűen és érthetően tárul elénk. Ezért van az, hogy egyébként igencsak összetett, bonyolult, számtalanszor egymással ugyancsak vitakozó alperiódusokra bontható korszakokat a közgondolkodás (és ahhoz igazodva a történetírás is) kiemelkedően magas helyre jutott közszereplők nevével jelöli meg – nemigen törődve azzal, vajon valóban a névadó gyakorolta-e a szóban forgó időszakra a legmélyebb hatást.

Innen nézve *Gyarmati György* könyve már címével is sikerre ítéltetett.

Miközben annak szövege számos vonatkozásban szakszerűtlen, súlyosan kifogásolható.

A rendelkezésre álló időben csak azt tudom elmondani, hogy miért okoz szellemi kárt ez a cím.¹ (Maga a szöveg kevésbé, mert ily hosszú olvasmányokat csak nagyon kevesen rágnak végig.) De az nem igényel sok időt, hogy „megtudjuk”: a Rákosi-korszak 1945-től 1956-ig tartott.

Nos, azért történt szellemi kártétel, mert Rákosi Máttyás végtelenül negatívan csengő neve el-fedi azt a tényt, hogy 1945-ben sok szempontból a korábbtól jobb időszak nyílt meg. Mert 1945-ben hazánkban népi demokratikus forradalom bontakozott ki. E kifejezésnek természetesen semmi köze ahhoz az eltorzított értelmezéshez, amelyet majd 1948–1949-től adnak neki. Amikorra teljesen kiépül a népet és a demokráciát egyként megcsúfolva magát népi demokráciának nevező terrorrendszer.

1944–1945-ben az ország azon részeiben, melyeket a német hadsereg feladni kényszerült, a nép közvetlen hatalmi szervei kezdtek kiépülni.

Erről a könyvben szinte semmi nem olvasható. Ami mindebből itt feldereng, az még a Platón nevezetes barlangjába bevetült fénynél is jóval kevesebb. Nincs ezen mit csodálkozni, hiszen a téma iránt ma lényegében sehol sincs empátia. Az okok szerteágazóak, időszerűe miatt elegendő

¹ Az MTA Doktori Tanácsa megtisztelő felkérésének eleget téve bírálatot készítettem *Gyarmati György* A Rákosi-korszak, 1945–1956 címmel 2010-ben benyújtott MTA doktori értekezéséről. Véleményemet 2012. május 11-i dátummal adtam le a Doktori Tanács Titkárságán. Az bárki által elolvasható az MTA honlapján (Oldaltérkép/Doktori Tanács/Folyamatban lévő doktori eljárások). A téma fontosságára tekintettel határoztam el, hogy az Intézet konferenciáján tartandó előadásomban összegzően is elmondom véleményem e műről, amely időközben a Rubicon Ház gondozásában megjelent. Írástomat nem jegyzeteltem le, hiszen a bizonyításra, a részletekre kíváncsi olvasó az MTA honlapján a véleményemet teljes terjedelemben elolvashatja. (Az érdeklődők dolgát tovább könnyíti az, hogy a szöveget más internetes felületek is átvették.)

az évtizedeken át uralgott vulgármarxista propaganda taszító, kontraproduktív hatására utalnunk. A lényeg azonban az, hogy mindez egészében a mát, s nem az akkori helyzetet tükrözi. Azt a világot sokkal inkább *Szekfű Gyula* nevezetes, Forradalom után című munkája idézi elénk. E munkának – jól tudjuk – vannak vaskos elrajzolásai. Ám azok aligha adnak mentséget *Gyarmati György*nek arra, hogy azt teljesen említetlenül hagyja. Márpedig ezt teszi, miközben irodalomjegyzékében (a fontos és magvas munkák társaságában) sorra bukkannak fel csupán néhány oldalas, s ráadásul a tudományos ismeretterjesztés műfajából való írásocskák.

Ha egyesek kényes ízlését borzolja *Szekfű Gyula* nevének említése, *Kerényi Károly* neve hallatán tán-tán megenyhülnek. Nos, a klasszika filológiában maradandót alkotott tudós saját koráról is hiteles véleményt nyilvánított. „Miként az első világháború után beköszöntött az ország függetlensége, most szinte hihetetlen gyorsasággal a nép nyert függetlenséget. Ha meghagyják neki, akkor a nép – először a magyar történelemben – átveszi a felelősséget Magyarország fejlődésének új korszakáért.”

Jól tudjuk, nem hagyták meg neki. De a fordulat jelentőségét – amelynek fényében tarthatatlan 1945-től tartó Rákosi-korszakkal zsbbasztani honfitársainkat – az idézet hűen kifejezi.

*

**

Nem szabad rezignálni lennünk attól, hogy tudjuk: a múltat mindenkor az éppen uralkodó kor-szellem ilyen-olyan hatása alatt szemléljük. Közismert cinikus mondás szerint nem lehet, vagy csak nagyon nehezen lehet a múltat előre látni. Ám annak az értelmiséginek – nota bene: tehát nem szellemi zsoldosnak –, aki már többet tud változó korok változó történelmi tablóiáról, lehet biztos eszköze ezen torzító hatás kiküszöbölésére.

A legutóbbi, tehát a politikai intézményrendszerben 1989–1990-ben lezajlott rendszerváltás nyomán ún. levéltári forradalom zajlott le. Mérhetetlenül sok dokumentum fényében lehet szemlélni a korábban uralkodott történelemszemlélet állításainak valótlanosságait, legalábbis aránytévességeit. És közben az inga igencsak kilendült a másik irányba.

E kilengés egyik jól fejlett példánya e könyv állítása, hogy a Rákosi-korszak 1945-ben kezdődött. Különbözik messze nem első, messze nem egyedüli álláspont. Összefoglalásról, mások által már hasonlóan megfogalmazott nézet újrafogalmazásáról van szó.

Egy állítás igazságtartamát azonban – jól tudjuk – nem az jelzi, hogy hányan mondták, mondják. Hanem a múlt valóságához való viszonya szabja meg.

Ha meg akarjuk érteni azt, hogy milyen idők is jártak hazánkban akkor, amikor Hitler katonái már véres fejjel menekültek, Sztálin katonái pedig 180 ezer (ismétlem: 180 ezer) főt veszítve megérkeztek, s persze arra is valóban kíváncsiak vagyunk, hogy ki is volt valójában Rákosi Mátyás, ez az 1948–1949-től 1953 nyarán bekövetkezett részleges bukásáig népével szemben szinte korlátlanul nagy hatalommal, az őt a kommunisták élére állító Moszkvában pedig száználmasan csekély befolyással rendelkező figura, akkor természetesen döntően az ország nemzetközi helyzetét, s ezt a nemzetközi helyzetet formáló nagyhatalmak egymáshoz való viszonyát kell tekintetbe vennünk.

Nos, az közismerten alapvető (ám mégis így-úgy félremagyarázott) tény, hogy a Hitler oldalán háborút vesztett országot a Vörös Hadsereg foglalta el. Ez sokaknak felszabadulást, s még többeknek nem felszabadulást hozott. Ebből a tényből, s nemkülönben az 1943. novemberi teheráni csúcstalálkozókból következően az ország *tartósan* Moszkva hegemoniája alá került.

A hegemon helyzet azt jelentette, hogy az amerikai–angol behatolásnak semmi esélye nem lehetett (miközben itthon a szokásos *csodavárás* jegyében sokak ringatták magukat *illúziókban*). Ám amíg Washington ki nem ebrudalta a mérhetetlen veszteségek nyomorította Szovjetuniót a hang-

zatosan Európai Újjáépítési Programnak elkeresztelt, Marshall-tervként elhíresült segélyprogramjából, addig Sztálin nem akarta kommunista diktatúra kierőszakolásával a bajait tetézni. Megelégedett azzal, hogy kommunista exponensei mind erősebb hatalmi pozíciókat vívjanak ki a formálisan polgári demokratikus erőterben.

A honi belpolitikai küzdelem pedig úgy zajlott, hogy miközben Rákosi Mátyás az unos-untig emlegetett taktikájával szalámizta derekasan ellenfeleit, közben fél szemmel, valóságos rettegéssel mindig a moszkvai széljárást figyelte.

A magyar nép úgy került néhány esztendőre egy terrorrendszer fogságába, hogy mindközben „nagy vezére” bármikor lecserélhető, tehát száználmasan kiszolgáltatott figura volt egy birodalom sakktábláján.

*
**

Bibó István vélhetőleg tévedett, amikor elhíresült metaforájával *dúvad államnak* aposztrofálta Rákosi Mátyás országlását.

Szűcs Jenő igen pontosan fogalmazott, amikor azt írta, hogy „Bibó István nem történettudós, hanem tudós politikai gondolkodó volt”. Más alkalommal *Szűcs* arról beszélt, hogy *Bibó* „nem történettudós, [...] a történelemnek mégis szerves helye van életművében”. Nos, mindezzel összhangban (ám egyszerre perlekedve a bibói életművet idealizáló, illetve azt a homályba úzó beállításokkal) nem nagy bátorság kell annak kimondásához, hogy *Bibónál* egyszerre vannak jelen a hallatlanul mély történetpolitikai megállapítások, s azok a gondolatok is, amelyeket semmiféle mélyebb történettudományi elemzés nem támaszt alá.

Tehát nem hinném, hogy a *dúvad állam* metafora hűen adná vissza a Rákosi-rendszer lényegét. Miközben e leírás nagy kifejezőerővel utal a diktatúra terrorisztikus jellegére, homályban hagyja azt a tényt, hogy a *dúvad* mindenütt *értéket pusztít*. A Rákosi-rendszer ellenben, amikor összetörte a magyar társadalom 1945 előtti kasztos jellegét, s az azzal mélyen összefonódott vérforraló kasztos mentalitást is, akkor éppen a pusztításban felettébb hiba lenne értékpusztítást fedezni. Nem beszélve arról, hogy ezzel szoros összhangban elsősorban a magyar dolgozó osztályok, főleg a parasztság társadalmi-művelődési felemelkedése elől takarította el azokat a sorompókat, amelyek 1945 előtt oly masszívnak bizonyultak.

És itt kell megemlítenem azt a szót, amit ma már jó, ha tükörfordításban értenek, ám valódi tartalmáról igen-igen kevesen tudnak.

A *vogelfrei* kifejezésről beszélek. Annak a Veres Péternek a nyomában, aki *vogelfrei* volt a Horthy-korszakban, s akinek a nevét ma a homályból matatjuk elő. Ilyen a világ. Ha Wass Albertnek, Tormay Cécile-nek áll a zászló, akkor ne csodálkozzunk ezen a Veres Péter körüli homályon.

De ha demokratikus értéktételezésűek akarunk valóban lenni, ha nem akarunk *Gyarmati György* nyomán zsákutcában botorkálni, jó tudnunk: ezeknek az éveknek a múltat vonszoló, újra csak ezekkel a tehertételekkel nyomorított világa megérthetetlen Veres Péter nélkül.

„Vogelfrei.

Ezt az ellenszenves és magyarra lefordíthatatlan szót a Horthy-korszakban tanultam meg, mikor én magam is »vogelfrei« voltam. A szó nyelvtani értelmében »szabad madár«-t jelent, de magyarországi értelme: *törvényen kívül állni*. Egész életemben 1919 nyarától, a forradalom bukásától kezdve, törvényen kívül álltam. Borzalmas sors volt: csak most látom igazán. Se jog, se törvény, se bíró: mindig lapulni, mindig kussolni, az igazságot félve, vagy körülírva, vagy elbujtatva kimondani, vagy fogcsikorgatva magamba nyelni: ez volt az életem.

De ez még hagyján. Bennem is volt ugyan már egy csendőridegesség és beteges undor kakastoll, szurony és hivatal iránt, de a feleségemben ez az undor hidegrázássá, az apró gyerekimben meg rémületté fokozódott. [...]

Nem a gyűlölködés szításáért, nem bosszúvágyból írom meg ezeket, hanem azért, mert amióta pártelnök vagyok, a kétségbeesett emberek, illetve asszonyok engem is felkeresnek, hogy segítsek, hogy mentsem meg, vagy szabadítsam ki azt, aki nekik kedves. Akire ma azt mondják, hogy nyilas vagy fasiszta, az elveszett ember, az előtt bezárul minden kapu, az ma »vogelfrei«.

[...]

Mondom, én értem és érzem a sorsukat, és ismerem a sírást és a fogaknak csikorgatását. Segíteni nemigen tudok. Ez a történelem. Egyetlen megoldás: a szenvedni tudás. A bűnösök és ártatlanok mindig együtt szenvednek: a mi korunk és mi nemzetünk se kivétel. Gyenge vigasz a szenvedőknek. Igen; de én nem is vigasznak szántam, csak azért, hogy megmondjam: a keserű ég alatt viseld ember a sorsodat.”

*
**

Bibó tehát a *dúvad* állammal tévedett. Ám aligha tévedett, amikor sírfeliratáról rendelkezett: „Élt 1945–1948 között.”

Gyarmati György könyvének címe, s egész munkájának szelleme azt sugallja, hogy egészítsük ki ezt a kívánságot. Tehát: „Élt 1945–1948 között – a Rákosi-korszakban, a presztalinizálás időszakában.”

Ne tegyük.